

Naxçıvan MR-dən Toplanılmış Yeni Kompakt Buğdaların (*T. compactum* Host.) Aqrobioloji Xüsusiyyətləri

X.N. Rüstəmov^{1,2}

¹AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, Azadlıq prospekti, 155, Bakı AZ1148, Azərbaycan,

²KTNET Əkinçilik İnstitutu, Pirsəği qəs., Bakı AZ 1098, Azərbaycan;

E-mail: xanbala.rustamov@yandex.com

Məqalə 2012-2013 cü illərdə Naxçıvan MR ərazisinə təşkil edilmiş 4 ekspedisiya nəticəsində kompakt buğda (*T. compactum* Host.) növünə aid toplanılmış yeni nümunələrə həsr olunmuşdur. Muxtar Respublikanın müxtəlif ərazilərindən, başqa növlərlə yanaşı böyük əksəriyyəti kompakt buğdanın kobud sünbüllü-*convar. rigidicompactum* (105 nümunə - 92,1%), yarımkobud sünbüllü, inflyant-*convar. inflatum* (2 nümunə) və yumşaq, zərif *convar. compactum* (6 nümunə) növmüxtəliflikləri qruplarına aid cəmi 113 müxtəlif botaniki forma və növmüxtəliflikləri, növlərarası hibridlər toplanmışdır. Əsas məqsəd abiotik və biotik stress faktorlarına davamlılıq, yüksək məhsuldarlıq və dən keyfiyyəti istiqamətlərində payızlıq yumşaq və kompakt buğdaların seleksiyası üçün ilkin seleksiya materialı, genetik mənbə və donorların yaradılmasıdır.

Açar sözlər: *Triticum compactum* Host., *convarietas rigidicompactum*, *subconvarietas rigidicompactum*, *convarietas inflatum*, *subconvarietas roshanum*, *convarietas compactum*

GİRİŞ

Son onilliklərdə otlaq və biçənəklərə düşən təzyiğin dəfələrlə, kəskin artması, aqrosenozlardan sistemsiz və səmərəsiz istifadə və global istiləşmə prosesləri ayrı-ayrı biogeosenozlarda və bütövlükdə biosferdə kəskin dəyişkənliklərlə nəticələnmişdir. Kəskin dəyişən mühit şəraitində abiotik və antropogen faktorların birgə təsiri biogeosenozların kasadlaşması ilə nəticələnmişdir. Yabanı, nadir və endem bitki növlərinin arealları kiçilmiş, bəzilərinin nəslinin kəsilməsi təhlükəsi yaranmış, digərlərinin nəslə kəsilməmişdir. Məlumdur ki, buğda toxumla çoxalan birillik bitkidir. Yeni generasiya olmadıqda torpaqda toxum ehtiyatı tükənir – biogeosenoz məhv olur. Ona görə də yabanı, nadir və məhv olmaq təhlükəsi altında olan bitki növlərinin, o cümlədən buğdaların yayılma areallarının öyrənilməsi, toplanılması, mühafizəsi, qoruyucu və yasaqlılarda keçmiş areallarının bərpası biologiyamızın əsas prioritet sahələrindəndir (Rüstəmov, 2013a).

Ehtimal edilir ki, biotik və abiotik stress faktorlarına davamlılıq və təsərrüfat-qiyəmətlə əlamətlərə görə mədəni buğdaların genetik potensialı tükənmişdir. Elmi seleksiyamızın müasir mərhələsində yaxın, qohum növ və cinslərdən, o cümlədən nadir buğda növlərindən istifadə olunmasının aktuallığından geniş bəhs edilir (Rüstəmov, 2011; Rüstəmov, 2013a). Uzaq və yaxın keçmişdə böyük areala malik olmuş, hazırda adalar şəklində, nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan, çoxmüxtəlif morfo-bioloji və aqronomik əlamətlərə malik nadir buğda növləri bu istiqamətdə böyük potensiala malikdir.

Ona görə də tetra- və heksaploid nadir buğda növlərinin gen potensialının, növdaxili polimorfizminin müxtəlif səviyyələrdə (molekulyar genetik – biogeosenoz) və metodlarla öyrənilməsinin əsasında ilkin seleksiya materialı, genetik mənbə və donorların yaradılması perspektivdir (Дорофеев и др., 1979; Rüstəmov, 2013a).

Keçmişdə Avroasiyada geniş areala malik olmuş, hazırda demək olar ki, təmiz mədəni əkinləri olmayan, qədim növlərdən biri də kompakt buğdadır. O, yumşaq buğdaya genetik qohum, AⁿBD genomlu heksaploid buğdalardandır. Ekoloji cəhətdən o tipik dağ buğdasıdır. Şaxtaya və qısa davamlılığı aşağıdır, bəzi formaları quraqlığa davamlıdır. Həyat tərzinə görə onlar payızlıq, yarımpayızlıq və yazlıq formalara bölünürlər. Bu buğda növü yumşaq buğdaya nisbətən göbələk xəstəliklərinə davamsızdır (Дорофеев и др., 1979). Amma, fikrimizcə kompakt buğdanı növlərarası hibridləşdirməyə cəlb etməklə yumşaq buğda genotiplərini yeni transqressiv, perspektiv əlamət və gen blokları ilə təmin etmək, onların stress faktorlarına davamlılığını, məhsuldarlıq və dən keyfiyyətini yüksəltmək olar.

Naxçıvan MR 38°51'-39°47' – şimal en; 44°46'-46°10' – şərq uzunluğunda yerləşir (Babayev, 1999). Kontrast torpaq-iqlim şəraiti, yüksək təbii radiasiya-günəş şüalarının bolluğu, mürəkkəb orografiya və şaquli zonallıq bölgədə zəngin biomüxtəlifliyin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Yaranmış spontan və mutant formaların fiziki-coğrafi təcrid şəraitində (şaquli zonallıq) yayılması buğda növlərinin yeni forma və növmüxtəlifliklərinin özünəməxsus biogeosenozlarının yaran-

ması ilə nəticələnmişdir (Rüstəmov, 2013a).

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun dəstəyi ilə 2012-2013-cü illərin iyun-iyul aylarında, bölgəyə 4 ekspedisiya təşkil edilmişdir. Əsas məqsəd Naxçıvan MR-in düzənlik, dağətəyi və orta dağlıq ərazilərindən buğda (*Triticum* L.) cinsinə daxil olan di-, tetra- və heksaploid növlərə aid nümunələrin aşkar edilərək areallarının dəqiqləşdirilməsi, genofondunun toplanılması, toplanılmış materialların bioekoloji xüsusiyyətləri, selektiv əlamətlərinin öyrənilməsi, pasportlaşdırılması və Milli Genbankda saxlanılmasının təmin edilməsidir.

Naxçıvan MR ərazisindən toplanılmış kompakt buğda nümunələri digər ekspedisiya materialları ilə birlikdə ET Əkinçilik İnstitutu Qobustan BTS-də səpilmişdir. Məqsəd yeni botaniki təsnifat vahidlərinin, abiotik və biotik stress faktorlarına davamlı, yüksək məhsuldar və dən keyfiyyətinə malik, əsl payızlıq genotiplərin aşkar edilərək AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunda yaradılmış əlamət kolleksiyasına daxil edilməsidir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Keçirilmiş ekspedisiyalar nəticəsində Naxçıvan MR-in Arazboyu düzənlik, dağətəyi və orta dağlıq ərazilərinin (Babək, Culfa, Sədərək, Şərur və Şahbuz rayonları) əkin sahələrindən *T.durum* Desf., *T.aestivum* L., *T.spelta* L. buğda növləri ilə yanaşı *T. compactum* Host. növünə aid nümunələr də toplanmışdır (Rüstəmov, 2013a). İki il ərzində kompakt buğdanın kobud sünbüllü Asiya (*subconvar.rigidicompactum*-105 nümunə), yarımkobud, şişkin sünbüllü – inflyant (*convar.inflatum*, *subconvar. roshanum* -2 nümunə), yumşaq, zərif sünbüllü Avropa (*convar.compactum*-6 nümunə) növmüxtəliflikləri yarımqruplarına daxil olan 24 növmüxtəlifliyinə aid cəmi 113 nümunə toplanmışdır.

Təcrübələrin qoyulması, fenoloji müşahidələrin aparılması, məhsuldarlıq və struktur elementlərinin, xəstəliklərə davamlılığın qiymətləndirilməsi müvafiq metodikalara (Musayev və b., 2008; Дувейллер, 2014; Мережко и др. 1999), botaniki növ və növmüxtəlifliklərinin təyinatı ÜRBİ (VİR) təyin edicisinə əsasən aparılmışdır (Дорофеев и др., 1979; 1980). Kompakt buğdalarda inkişaf tipi – həyat tərzini yazda, kolların fazasının sonunda kolların formasına əsasən müəyyən edilmişdir. Kolların forması (tipi) 9 ballıq şkala ilə qiymətləndirilmişdir: 1 – düzdayanan; 3 – yarımdüzdayanan; 5 – aşağı əyilən; 7 – yerə yatan; 9 – yerə sərilmə (Филатенко и Шитова, 1989). Bu şkalaya bəzi əlavələr etməklə aşağıdakı 9 ballıq şkaladan istifadə edilmişdir: 1 – yazlıq (gövdələr fəzada, torpaq səthindən 90° bucaq

altında yerləşirlər); 3 – yazlıq-payızlıq (90–75°); 5 – yarımpayızlıq (75–45°); 7 – payızlıq-yazlıq (45–25°); 9 – payızlıq (25°-dən aşağı); 9+ – əsl payızlıq (yabanı buğdalar kimi tam yerə sərilmə).

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Naxçıvan MR ərazisindən toplanılmış materialların əksəriyyəti kobud sünbüllü, riqidum növmüxtəliflikləri yarımqrupuna aid olmuşdur (92,1%). Ən çox nümunə Culfa, Babək və Şahbuz rayonları əkinlərindən toplanmışdır. Burada *var. splendidorigidum*, *var. fetissoyii*, *var. asiaticiceterinum*, *var. erinaceum*, *var. echinoideum*, *var. nigri-velutinum* və s. növmüxtəliflikləri üstünlük təşkil etmişdir. Bu təsnifat qrupuna aid *var. pseudofetissovi* üç, *var. rubriceps*, *var. pseudorubriceps* iki, *var. pseudoerinaceum*, *var. flagsbergeri*, *var. sericeum*, *var. surchianum*, *var. cabristanicum*, *var. karsiense* və b. növmüxtəliflikləri cəmi bir nümunə ilə təmsil olunmuşlar. Gözlənilməli kimi, kompakt buğdanın digər 2 təsnifat vahidindən çox az nümunə toplanmışdır. Culfa rayonu əkinlərindən *subconvar. roshanum*-a aid cəmi 2 nümunə, (*var. roshanum*, *var. echinacinflatum*), əsasən Babək və Şərur rayonlarından yumşaq, zərif sünbüllü *convar. compactum*-a aid *var. creticum*, *var. icterinum*, *var. griseoiceterinum* və *var. echinoides* növmüxtəlifliklərinə aid 6 nümunə tapılmışdır.

Nümunələrin 78-i 2012-ci ildə, 35-i isə 2013-cü ildə, Babək (14 nümunə), Culfa (2 nümunə) və Şahbuz (19 nümunə) rayonlarının əkin sahələrindən toplanmışdır.

Kolların fazasının sonunda gövdələrin fəzada müəyyən bucaq altında yerləşməsinə görə kolların tipinin (həyat formasının) təyin edilməsi nəticəsində kompakt buğdalar arasında payızlıq (50 nümunə - 44,3%) və payızlıq-yazlıq (45 nümunə - 39,8%) genotiplər seçilmişdir. Seçilmiş payızlıq və payızlıq-yazlıq nümunələrin böyük əksəriyyəti *subconvar. rigidicompactum* növmüxtəliflikləri yarımqrupuna aid olmuşdur. Əsl payızlıqların (tam yerə sərilmə – 11,5%) mütləq əksəriyyəti də kobud sünbüllü növmüxtəliflikləri yarımqrupuna (*var. karsiense*, *var. splendidorigidum*, *var. fetissoyii*, *var. asiaticiceterinum*, *var. erinaceum* və s.) aid olmuşdur.

Azərbaycanın əksər bölgələrində, o cümlədən Qobustanda süd-mum yetişmə fazası yüksək hava temperaturu və hava quraqlığı ilə müşayiət olduğundan buğdalar qısa müddət ərzində vaxtından əvvəl – tam fizioloji yetişmədən quruyurlar. Belə şəraitlərdə tez sünbülləyən genotiplər üstünlük qazanırlar. Onlarda dəndolma dövrü daha uzun olduğundan məhsuldarlıq da yüksək olur. Öyrənilən kompakt buğdaların arasında bölgədə rayonlaşmış Qobustan (standart) sortu ilə eyni zamanda və ya

Cədvəl. Naxçıvan MR ərazisindən 2012-2013-cü illərdə toplanılmış *T.compactum* Host. nümunələri, Qobustan, 2012-2014

S. s.	Növmüxtəliflikləri	Rayonlar üzrə				Naxçıvan MR üzrə cəmi	
		Babək	Şərur	Sədərək	Culfa		Şahbuz
<i>T. compactum subconvar. rigidicompactum</i>							
1	<i>var. karsiense</i>	-	-	-	-	1	1
2	<i>var. splendidorigidum</i>	1	-	2	2	1	6
3	<i>var. fetissovi</i>	3	2	4	5	6	20
4	<i>var. pseudofetissovi</i>	-	-	-	3	-	3
5	<i>var. asiaticiciterinum</i>	1	2	1	4	3	11
6	<i>var. erinaceum</i>	3	-	1	4	15	23
7	<i>var. pseudoerinaceum</i>	-	-	-	2	-	2
8	<i>var. cabristanicum</i>	1	-	-	-	-	1
9	<i>var. sericeum</i>	-	-	-	-	1	1
10	<i>var. surchianum</i>	-	-	-	-	1	1
11	<i>var. rubriceps</i>	1	-	-	-	1	2
12	<i>var. pseudorubriceps</i>	1	-	-	-	1	2
13	<i>var. flagsbergeri</i>	-	1	-	-	-	1
14	<i>var. albiceps</i>	-	1	-	-	-	1
15	<i>var. echinoideum</i>	7	-	2	4	2	15
16	<i>var. kerkianum</i>	5	-	1	3	1	10
17	<i>var. nigrivelutinum</i>	3	1	1	-	-	5
<i>T. compactum subconvar. roshanum</i>							
18	<i>var. roshanum</i>	-	-	-	1	-	1
19	<i>var. echinacinflatum</i>	-	-	-	1	-	1
<i>T. compactum convar. compactum</i>							
20	<i>var. creticum</i>	1	-	-	-	-	1
21	<i>var. compactum</i>	1	-	-	-	-	1
22	<i>var. icterinum</i>	-	1	-	-	-	1
23	<i>var. griseoicterinum</i>	1	-	-	-	-	1
24	<i>var. echinooides</i>	2	-	-	-	-	2
Rayonlar üzrə cəmi:		31	8	12	29	34	113

bir az gec (9-11 may) sünbülləyən 6 nümunə (5,3%) seçilmişdir. Onlar Culfa və Şahbuz rayonları ərazilərindən toplanmışdır. Babək, Şərur, Sədərək və Şahbuz rayonlarından tapılmış 33 nümunə və ya 29,2% nisbətən tez (12-16 may), 21 nümunə və ya 18,6% gec (17-20 may), yerdə qalanlar isə (53 nümunə və ya 46,9%) çox gec – may ayının üçüncü ongünlüyündə sünbüllənmişlər.

T. compactum Host. növünə aid nümunələrin göbələk xəstəliklərinə, xüsusən də sarı pasa davamlılığı da fərqli olmuşdur. Sarı pasın epifitotiyası müşahidə olunan 2013-cü ildə yalnız 3 nümunə (3,9%) bu patogenə yüksək davamlı – R olmuşdur, 33 nümunə (42,3%) orta davamlı – MR, 22 nümunə (28,2%) orta həssas – MS, 5 nümunə (6,4 %) həssas – S, 15 nümunə (19,2%) kəskin həssas – 40-80S reaksiya göstərmişdir. Nümunələrin davamlılığına görə MR-in rayonları arasında kəskin fərq müşahidə edilməmişdir.

Sarı pasın epifitotiyası müşahidə olunmadığı növbəti, 2014-cü ildə kompakt, spelta buğdaların və speltoidlərin kütləvi saraqılınması müşahidə olunmuşdur. Ötən ildə 49 nümunədə (43,4%) pustullar tapılmamışdır. 13 nümunə (11,5%) orta davamlı – MR, 11 nümunə (9,7%) orta həssas – MS, 9 nümunə (8,0%) həssas – S, 31 nümunə (27,4%) müxtəlif dərəcədə davamsız – 30S-90S olmuşlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2014-cü ildə Azərbaycanın bütün bölgələrində, yazda və yayın əvvəlində atmosfer yağıntılarının düşməməsi, yüksək hava hərərəti və quraqlığı səbəbindən dənli-taxıl bitkilərində göbələk xəstəlikləri müşahidə edilməmişdir. Hətta, Qobustan tarla buğda muzeyində öyrənilən yumşaq və bərk buğdaların davamsız yerli və seleksiya sortlarında pustullar tapılmamışdır. Amma, kompakt buğdaların böyük əksəriyyəti, xüsusən sarı pasla müxtəlif dərəcədə siyarətlənmişlər.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, yalnız arid aqrofitosenozlarda, o cümlədən Naxçıvan MR-də tapılmış, adətən abiotik faktorlara davamlılığı ilə seçilən *T. compactum* növündə göbələk xəstəliklərinə davamlılıq formalaşmamışdır. Digər tərəfdən, xəstəliklərin yayılmadığı ildə öyrənilən nümunələrin saraqılınması, onların həssas *T. compactum* növünə aid olmasını bir daha sübut edir.

Naxçıvan MR-də növbəli əkinlərin tətbiqi, yüksək reproduksiya toxumlarından istifadə və toxumların təzələnməsi və sortların dəyişdirilməsi əkinlərdə spontan hibridlərin toplanılmasına imkan vermir – formaəmələgəlmə prosesi zəifləyir. Təbii hibridlər, yeni növ və botaniki formalar vahid ərazilərdə 4-5 il fasiləsiz olaraq eyni toxum materialının təkrar səpildiyi tarlalardan toplanmışdır. Bitkilərin spontan çarpaz tozlanmasından sonra

əmələ gəlmiş hibridlərin mühit şəraitinə uyğunlaşması, rastgəlmə tezliyinin yüksəlməsi, çoxalaraq səpin materialına düşməsi üçün toxumların eyni sahədə dəyişmədən 4-5 il səpilməsi zəruridir. İkinci, 2013-cü ildə Naxçıvan MR-də aparılmış ekspedisiyalar da göstərmişdir ki, monokultura əkinlərinə getdikcə daha az rast gəlinir. Əkinçilik mədəniyyəti yüksəldikcə əkin sahələrində spontan hibridlərin toplanılma ehtimalı, rastgəlmə tezliyi aşağı düşür. Ona görə də təxirəsalınmadan Respublikamızın müxtəlif bölgələrinə ekspedisiyalar təşkil etməklə buğda genofondunu zənginləşdirmək aktual və vacibdir.

Müşahidələr göstərir ki, tetraploid və heksaploid buğda növləri qarışıq və ya təcrid olunmadan qonşu sahələrdə səpildikdə spontan hibridlərin yaranma intensivliyi, müxtəlifliyi daha yüksək olur. Son illər Naxçıvan MR-də bərk və digər tetraploid buğdalara aid geniş əkinlərə rast gəlinməsi təbii hibridlərin spektrinə, rastgəlmə tezliyinə mənfi təsir göstərmişdir. Seçilmiş kompakt buğda nümunələrindən abiotik faktorlara (quraqlıq, yüksək temperatur, soyuq və şaxta) davamlı, əsl payızlıq yumşaq buğda sortlarının yaradılmasında ilkin material kimi istifadə etmək olar.

MINNƏTDARLIQ

ET Əkinçilik İnstitutu Qobustan BTS-də tədqiqatların aparılmasında göstərdikləri dəstəyə görə AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun, Qobustan BTS rəhbərliyinə və əməkdaşlarına dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Bu iş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə dəstəyi ilə yerinə yetirilmişdir (Qrant № EIF-2011-1(3)-82/52/3-M-69).

ƏDƏBİYYAT

- Babayev S.Y.** (1999) Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası. Bakı: Elm, 298 s.
- Musayev Ə.C., Hüseynov H.S., Məmmədov Z.A.** (2008) Dənli taxıl bitkilərinin seleksiyası sahəsində tədqiqat işlərinə dair tarla təcrübələrinin metodikası. Bakı: Müəllim, 88 s.
- Rüstəmov X.N.** (2011) Turqিদum buğdaların (*T. turgidum* L.) növdaxili polimorfizmi. *AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Elmi Əsərləri, III*: 61-73.
- Rüstəmov X.N.** (2013a) Naxçıvan MR-in buğda genofonduna əlavələr. *AMEA Xəbərləri (biologiya və tibb elmləri)*, **68 (2)**: 93-97
- Rüstəmov X.N.** (2013b) Naxçıvan MR yumşaq buğdalarına əlavələr. *Torpaqşünaslıq və aqrokimya*, **21 (1)**: 417-422.
- Дорофеев В.Ф., Филатенко А.А. и др.** (1979) Культурная флора СССР. Под общим руководством В.Ф.Дорофеева. **Т. 1.** Пшеница. Л.: Колос, 346 с.
- Дорофеев В.Ф., Филатенко А.А. и др.** (1980) Определитель пшениц (Методические указания). Под ред. В.Ф.Дорофеева Л: ВИР, 105 с.
- Дувейллер Е., Сингх П.К., Мещиалама М., Сингх Р.П., Дабабат А.** (2014) Болезни и вредители пшеницы. Руководство для полевого определения (2-ое изд.). Пер. с англ. под общей редакцией Х.Муминджанова (ФАО СЕК). Анкара: 156 с.
- Мережко А.Ф., Удачин Р.А. и др.** (1999) Пополнение, сохранение в живом виде и изучение мировой коллекции пшеницы, эгилопса, и тритикале (Методические указания). Под редакцией А.Ф. Мережко, СПб: ВИР, 82 с.
- Филатенко А.А., Шитова И.П.** (1989) Широкий унифицированный классификатор СЭВ рода *Triticum* L. Л: ВИР, 44 с.

**Агробиологическая Характеристика Новых Образцов Пшеницы
Компактной (*T.compactum* Host.) Из Нахчыванской АР**

Х.Н. Рустамов^{1,2}

¹*Институт генетических ресурсов НАНА*

²*Научно-исследовательский Институт земледелия МСХ*

Статья посвящена анализу материалов по пшенице компактум (*T.compactum* Host.), которые за 2 года (2012-2013 гг.) были собраны из разных районов Нахчыванской АР. В результате проведенных четырех экспедиций, при поддержке Фонда развития науки в различных районах АР, наряду с другими видами собраны 113 образцов пшеницы компактум, относящихся к группам разновидностей *convar. rigidicompactum*, *convar. inflatum* и *convar. compactum*. Большинство образцов (92,1%) относились к разновидностям *var. splendidorigidum*, *var. fetissoyii*, *var. asiaticiciterinum*, *var. erinaceum* и т.д., которые входят к подгруппе *subconvar. rigidicompactum*. Выявлено большое внутривидовое разнообразие по типу развития, срокам колошения, устойчивости к желтой ржавчине, а также по высоте растений, по форме и размерам и т.д.

Ключевые слова: *T. compactum* Host.; *convar. rigidicompactum*; *subconvar. rigidicompactum*; *convar. inflatum*; *subconvar. roshanum*; *convar. compactum*

**The Agrobiological Characteristics Of The New Samples Of *T.Compactum* Host.
From The Nakhchivan Autonomous Republic**

Kh.N. Rustamov^{1,2}

¹*Institute of Genetic Resources, ANAS*

²*Reserch Institute of Crop Husbandry, MA*

This article analyzes new samples of compactum wheat (*T. compactum* Host.) collected from the territory of the Nakhchivan Autonomous Republic during four expeditions within 2 years (2012-2013). Along with other species, 113 samples of compactum wheat belonging to the groups of varieties *convar. rigidicompactum*, *convar. inflatum* and *convar.compactum* were collected from various parts of AR. The majority of samples (92.1%) belonged to species *var. splendidorigidum*, *var. fetissoyii*, *var. asiaticiciterinum*, *var. erinaceum* etc., which are a subgroup *subconvar. rigidicompactum*. The main purpose was the creation of the initial selection material, genetic resource and donors for bread and compactum wheat to gain resistance against biotic and abiotic stress factors, high productivity and grain quality.

Key words: *T. compactum* Host.; *convar. rigidicompactum*; *subconvar. rigidicompactum*; *convar. inflatum*; *subconvar. roshanum*; *convar. compactum*